

Benedictus XVI

GETUIGE EN LERAAR
VAN HET
GELOOF

Catechesen over de apostel Paulus

uitgeverij
Betsaida

's-Hertogenbosch 2013

Inhoud

Inhoud	5
Voorwoord.....	9
1 Het religieuze en culturele klimaat in de tijd van Paulus	13
2 Het leven en de reizen van Paulus.....	21
3 Paulus' ervaring bij Damascus	31
4 Het apostelschap van Paulus	37
5 Paulus en de twaalf	45
6 Het 'concilie van Jeruzalem' en het incident in Antiochië.....	53
7 Paulus en de historische Jezus.....	61
8 Paulus' denken over de Kerk.....	69
9 De verrijzenis van Jezus en het mysterie van de verlossing.....	77
10 Paulus' denken over Christus: de theologie van het kruis.....	85
11 Paulus' denken over Christus: de verrijzenis.....	93
12 Het eind der tijden en de wederkomst van de Heer.....	101
13 De leer van de rechtvaardiging: niet de werken maar het geloof	109
14 De leer over de rechtvaardiging: geloof dat zich in daden uitdrukt.....	117
15 Adam en Christus - van de erfzonde naar de vrijheid.....	123
16 De betekenis van de sacramenten.....	131
17 De geestelijke eredienst.....	141

18	De theologische visie van de brieven aan de Kolossenzen en aan de Efeziërs	151
19	De theologische visie van de pastorale brieven.....	161
20	Paulus' dood en zijn nalatenschap uit oecumenisch oogpunt.....	169
21	Paulus als apostel en getuige van Christus	179
22	Het nieuwe leven in Christus: de rode draad in de brieven van Paulus	185
23	De aanwezigheid van de Heilige Geest in ons leven	191
24	De Kerk in de brieven van Paulus	197

Voorwoord

Onze geliefde broeder Paulus heeft u geschreven met de hem verleende wijsheid. In zijn brieven komt echter het een en ander voor dat moeilijk is, en waarvan de betekenis door onwetende en onstandvastige mensen tot hun eigen verderf wordt verdraaid (vgl. 2 Petr 3,15-16).

De brieven van Paulus zijn geen gemakkelijke lectuur. Het is een troost voor ons dat zelfs Paulus' tijdgenoten moeite hadden om zijn geschriften goed te begrijpen.

De kloof van 2000 jaar die ons van Paulus scheidt, vormt niet het enige probleem bij het lezen van zijn teksten. Paulus schrijft vanuit een antiek denkkader, waarmee wij slechts weinig affiniteit hebben. Daarom kost het ons veel moeite om inzicht te krijgen in de exacte betekenis van de hoogtheologische begrippen die in de paulinische brieven veelvuldig voorkomen.

De apostel ontwikkelt complexe redeneringen, waarbij hij regelmatig zijsprongen maakt die de gedachtegang onderbreken. Anders dan bij de evangeliën, waarvan we de structuur beter kunnen volgen aan de hand van de chronologische lijn, vergt het van moderne lezers (en toehoorders, in de kerk), die slechts een kort fragment uit een Paulusbrief ter overweging aangereikt krijgen, een aanzienlijke inspanning om de betekenis van deze geïsoleerde verzen te achterhalen, los van de grotere samenhang. De dertiende apostel blijft een moeilijk toegankelijk auteur.

Met interesse werd dan ook uitgekeken naar de catechesen van paus Benedictus XVI over de heilige Paulus. Paus Benedictus heeft twintig conferenties uitgesproken tijdens de woensdagaudiënties in de loop van het jubileumjaar naar aanleiding van de 2000ste geboortedag van Paulus: vanaf 29 juni 2008, het hoogfeest van de apostelen Petrus en Paulus, tot aan datzelfde feest in 2009. Voor de volledigheid hebben we aan deze reeks over Sint-Paulus ook de vier catechesen toegevoegd die paus Benedictus XVI heeft uitgesproken in dit kader tijdens de cyclus over de belangrijke personen uit het begin van de Kerk.

De Pauluscatechesen van Benedictus XVI zijn gebaseerd op grondige studie. Meermaals gaat de paus nader in op de verschillende wijzen waarop het denken van Paulus in de loop van de kerkgeschiedenis werd geïnterpreteerd, zoals bijvoorbeeld door Maarten Luther. Duidelijk blijkt echter ook dat paus Benedictus goed op de hoogte is van de recente ontwikkelingen in het wetenschappelijk onderzoek naar Paulus.

In de opeenvolgende catechesen wordt de levensloop van de apostel gesitueerd tegen de achtergrond van Paulus' intellectuele en religieuze milieu: een smeltkroes van Joodse, Griekse en Romeinse culturele invloeden. Vervolgens schetst de paus het denken van de heilige Paulus met betrekking tot cruciale theologische thema's: de persoon van Jezus Christus, de betekenis van de Kerk, het mysterie van onze verlossing en de belofte van het eeuwige leven.

Deze verschillende elementen worden samengebracht tot een theologische synthese; op die onnavolgbare, heldere wijze waaruit onmiskenbaar de stijl van professor Ratzinger spreekt. Daarbij beperkt de paus zich niet tot

een historische en theologische reconstructie van het denken van de apostel; op de voor hem typerende wijze weet Benedictus XVI de boodschap van Paulus te actualiseren en te verbinden met een moderne visie op de wereld en de samenleving. Daardoor kunnen uit de brieven van Paulus zelfs consequenties getrokken worden voor het maatschappelijke handelen.

Afgeschrikt door het ongewone taalgebruik deinzen velen terug voor een nadere kennismaking met de geschriften van Paulus. In sommige parochiekerken is men zelfs zover gegaan, de brieven van Paulus volledig uit de liturgie van het Woord te verwijderen. Daarmee wordt echter één van de oudste getuigen van de blijde boodschap het zwijgen opgelegd. Uit de brieven van de apostel Paulus klinkt een authentiek relaas over Gods betrokkenheid bij de wereld, over verzoening, innerlijke vrijheid en vrede van het hart.

Uit de Pauluscatechesen van paus Benedictus XVI blijkt hoezeer het de moeite loont zich enige inspanning te getroosten om dieper door te dringen in het leven en de geschriften van de apostel.

F. De Rycke
*Rector Sint-Janscentrum
's-Hertogenbosch*

1

Het religieuze en culturele klimaat in de tijd van Paulus

Deze cyclus van catechesen is gewijd aan de heilige Paulus, de grote apostel. Aan hem is zoals u weet, het jaar gewijd dat loopt vanaf het liturgisch feest van de heiligen Petrus en Paulus op 29 juni 2008 tot aan datzelfde feest in 2009.

De apostel Paulus, een buitengewone en haast onnavolgbare, maar toch stimulerende figuur, staat ons voor ogen als een voorbeeld van totale toewijding aan de Heer en aan zijn Kerk, en als voorbeeld van grote openheid voor de mensheid en haar culturen. Terecht ruimen we voor hem een bijzondere plaats in, niet alleen in onze verering, maar ook wat betreft de inspanning die we doen om te begrijpen wat hij ons, christenen van vandaag, te zeggen heeft. Bij deze eerste catechese willen we stilstaan bij de omgeving waarin hij leefde en werkte. Het zou erop kunnen lijken dat een dergelijk thema ons ver weg voert van onze tijd, aangezien we ons moeten verplaatsen in de wereld van tweeduizend jaar geleden. Toch is dat maar ogenschijnlijk zo en slechts ten dele, want we zullen kunnen vaststellen dat in meerdere opzichten de sociaal-culturele context van vandaag niet veel verschilt van die van toen.

Een eerste en fundamentele factor waarvan we ons bewust moeten zijn is de relatie tussen enerzijds het milieu

waarin Paulus geboren wordt en zich ontwikkelt en anderzijds de algemene context waarvan hij vervolgens deel gaat uitmaken. Hij komt uit een nauwkeurig omschreven, minderheidscultuur, namelijk die van het volk van Israël en van zijn traditie. In de wereld van de Oudheid en in het bijzonder binnen het Romeinse rijk - zo leren ons de deskundigen - moet het aantal joden zo'n 10 procent van de totale bevolking uitgemaakt hebben; in Rome lag halverwege de eerste eeuw hun aantal zelfs nog lager en kwam hooguit tot 3 procent van de inwoners van de stad.

Hun geloofsopvattingen en hun levensstijl onderscheidden hen duidelijk van hun omgeving, zoals dat ook vandaag de dag nog dikwijls het geval is; en dat kon twee uitwerkingen hebben: ofwel spot, wat tot intolerantie kon leiden, ofwel bewondering, wat zich in verschillende vormen van sympathie uitte, zoals in het geval van de 'godvrezenden' of de 'proselieten', heidenen die zich aansloten bij de synagoge en het geloof deelden in de God van Israël. Als concrete voorbeelden van deze dubbele houding kunnen we van de ene kant het kernachtige oordeel aanhalen van een redenaar als Cicero, die hun godsdienst en zelfs de stad Jeruzalem verachtte¹, en van de andere kant de houding van de vrouw van Nero, Poppea, die door Flavius Josephus voorgesteld wordt als 'sympathiserend' met de joden², om nog maar te zwijgen van het feit dat Julius Caesar reeds bijzondere rechten aan de joden had toegekend, die ons zijn overgeleverd door de eerder genoemde joodse ge-

¹ Vgl. Cicero, *Pro Flacco*, 66-69.

² Vgl. Flavius Josephus, *Antiquitates Judaicae*, 20, 195.252; Vgl. Flavius Josephus, *Vita* 16.

schiedschrijver Flavius Josephus³. Het staat wel vast dat, zoals dat ook vandaag de dag het geval is, de joden in aantal veel groter waren buiten het land van Israël, dat wil zeggen in de diaspora, dan in het gebied dat de anderen Palestina noemden.

Geen wonder dus dat Paulus zelf voorwerp is geweest van die dubbele, aan elkaar tegengestelde waardering. Eén ding is zeker: het eigen, onderscheiden karakter van de joodse cultuur en godsdienst vond probleemloos een plaats binnen een zo alles omvattende institutie als het Romeinse rijk. Moeilijker en minder eenvoudig zal de positie zijn van hen die, jood of heiden, in geloof de persoon zullen aanhangen van Jezus van Nazareth, in de mate waarin ze zich zullen onderscheiden van zowel het jodendom als van het overheersend heidendom.

In ieder geval waren twee factoren gunstig voor het werk van Paulus. De eerste was de Griekse, of beter de Hellenistische cultuur, die sinds Alexander de Grote tot algemeen erfgoed was geworden van het westelijk deel van het Middellandse Zeegebied en van het Midden Oosten, zij het ook door in zich veel elementen op te nemen van de cultuur van volkeren die traditioneel beoordeeld werden als barbaren. Een schrijver van die tijd zegt in dit verband dat Alexander 'verordende dat allen de hele bewoonde wereld (*oecumene*) als hun vaderland moesten beschouwen (...) en dat de Griek en de barbaar zich niet meer van elkaar moesten onderscheiden'⁴.

De tweede factor was de politiek-administratieve structuur van het Romeinse rijk, die vrede en stabiliteit garan-

³ Vgl. Flavius Josephus, *Antiquitates Judaicae*, 14, 200-216.

⁴ Plutarchus, *De Alexandri Magni fortuna aut virtute*, § 6.8.

deerde van Brittannië tot aan Zuid-Egypte, daarmee een gebied verenigend van nooit eerder geziene afmetingen. In deze ruimte kon men zich voldoende vrij en veilig bewegen, onder andere gebruik makend van een buitengewoon wegnnet, terwijl men overal waar men kwam culturele basiskenmerken aantrof die, zonder dat de plaatselijke waarden verloren gingen, toch een gemeenschappelijk netwerk vormden dat een eenheid *super partes* (een eenheid die boven de delen uitging) tot stand bracht; zozeer dat de joodse filosoof Philo van Alexandrië, een tijdgenoot van Paulus, keizer Augustus looft omdat 'hij al de wilde volkeren in harmonie heeft samengebracht (...) en bewaker van de vrede is geworden'⁵.

De universalistische visie die zo kenmerkend is voor de persoon van Paulus, tenminste van Paulus als christen na het gebeuren onderweg naar Damascus, ontleent ongetwijfeld zijn basisimpuls aan het geloof in Jezus Christus, in zoverre de gestalte van de Verrezenen elke particularistische beperktheid overstijgt. Voor de apostel geldt immers: 'Er is geen jood of heiden meer, er is geen slaaf of vrije, er is geen man en vrouw: allen tezamen zijt gij één persoon in Christus Jezus' (Gal 3,28). Toch moet ook de historisch-culturele situatie van zijn tijd en van zijn omgeving van invloed geweest zijn op zijn keuzes en zijn inzet.

Sommigen hebben Paulus een 'man van drie culturen' genoemd, op grond van het feit dat hij van joodse afkomst was, Grieks sprak en het voorrecht genoot *civis romanus* te zijn (Romeins staatsburger), waarvan ook zijn Latijnse naam getuigt. In het bijzonder dient hier herinnerd te worden aan de stoïcijnse filosofie, die in Paulus' tijd over-

⁵ Philo van Alexandrië, *Legatio ad Caium*, § 146-147.

heerste en die, zij het slechts marginaal, ook het christendom heeft beïnvloed. In dit verband dienen de namen te worden genoemd van meerdere stoïcijnse filosofen zoals van Zeno en Cleanthes, en vervolgens van degenen die in de tijd Paulus het meest nabij zijn zoals Seneca, Musonius en Epictetus; bij hen treffen we bijzonder verheven waarden van menselijkheid en van wijsheid aan, die uiteraard zullen worden opgenomen in het christendom.

Zoals een geleerde op dit gebied bijzonder treffend schrijft: 'de Stoa (...) verkondigde een nieuw ideaal, dat de mens inderdaad plichten oplegde jegens zijn gelijken, maar dat hem tegelijkertijd bevrijdde van alle fysieke en nationale bindingen en van hem een louter geestelijk wezen maakte'⁶. We kunnen bijvoorbeeld aan de leer denken van het universum, verstaan als één groot in harmonie verkerend lichaam, en - daaruit voortvloeiend - aan de leer van de gelijkheid van alle mensen zonder sociaal onderscheid, aan de gelijkstelling, minstens in principe, van man en vrouw, en vervolgens aan het ideaal van de soberheid, van de juiste maat en van de zelfbeheersing om elke vorm van buitensporigheid te vermijden. Wanneer Paulus aan de Filippenzen schrijft: 'Houdt uw aandacht gevestigd op al wat waar is, al wat edel is, wat rechtvaardig is en rein, beminnelijk en aantrekkelijk, op al wat deugd heet en lof verdient' (Fil 4,8), dan herhaalt hij slechts een zuiver humanistische opvatting die eigen is aan die filosofische wijsheid.

Ten tijde van Paulus was er ook een crisis gaande van de traditionele godsdienst, tenminste in haar mythologische

⁶ M. Pohlenz, *Die Stoa: Geschichte einer geistigen Bewegung* I-II, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1964².